

РОЗДІЛ V. МУЗЕЙНА СПРАВА

УДК 930.9(Р (477.75):[391=371.65:512.143]

*Д.А. Прохоров***ЕТНОГРАФІЧНА СПАДЩИНА
КРИМСЬКИХ КАРАЇМІВ У ФОНДАХ
БАХЧИСАРАЙСЬКОГО ІСТОРИКО-
КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА**

У статті розглядається сучасний стан етнографічної частки караїмської колекції у фондах Бахчисарайського історико-культурного заповідника в контексті реконструкції минулого корінних народів Криму і збереження їх історико-культурної спадщини.

Ключові слова: караїми, етнографічна спадщина, музейна та пам'яткоохоронна справа в Україні.

Різним аспектам дослідження історико-культурної спадщини караїмів, що мешкали на території колишньої Російської імперії, присвячено публікації П.Я. Чепуриної, Б.С. Єльяшевича [1; 2, 181–195], М. Мореловського [3, 37–87], О.М. Алпашкіної [4, 12–17], Г.Ю. Полканової, О.М. Шульженко [5, 118–122], С.Н. Абдураманової [6, 4–11], Г. Загряцкайте [7, 204–221] та ін. Але попри те, що раніше вже робилися спроби публікації матеріалів про експонати етнографічної частини караїмської колекції Бахчисарайського історико-культурного заповідника (БІКЗ) [8, 141–150; 9, 9–112], здійснені вони були без використання відповідної методики і аналізу.

Предмети з етнографічної частини караїмської колекції БІКЗ представлено, в основному, видами виробів з орнаментованої тканини. За думкою П.Я. Чепуриної, «в епоху кримських ханів навчання орнаментному шитву було долею не лише жінок, але і чоловіків. Вишивальники – «казаси» – складали навіть зареєстровані цехи ремісників» [1, 38]. Вони займалися такими складними і трудомісткими різновидами робіт, як виготовлення чепраків для коней, похідних наметів для ханів, великих, т. зв. «пристінних» подушок диванів («чатма йастикъ») для ханського палацу у Бахчисараї (уздовж стін кімнат палацу було розташовувано дивани, на яких сиділи члени ради кримського хана, «Дивана»). З числа караїмських жінок-вишивальниць і ткаль у кінці XVIII ст. дуже популярною була дочка Моше Єрушалмі Мурат (Вірменський Базар (?) – 1773 р., Чуфут-Кале). За словами Б.С. Єльяшевича, вона займалася «виробленням різного роду витончених тканин і вишивок «чичитов», елементу одягу караїмського духовенства під час молитов» [10, 52].

Серед мешканців Криму було широко поширеним орнаментне шитво «каснак» – «тамбурна» техніка

Верхівка караїмської шапочки «фесу» (КП № 1775/577)

Кусет (КП № 11074/Т1018)

шитва, від форми круглих п'ялец (від «тамбур» – барабан), на яких виконувався цей вид шитва на Близькому Сході до кінця XIX ст. Кримські караїми

Интер'єр «Караїмської кімнати» музею, м. Бахчисарай, 1927–1936 рр. (фотонегатив, КП № 4293/887)

Жіноча кофтина («кирха») з караїмської виставки музею, м. Бахчисарай, 1927–1936 рр. (фотонегатив, КП № 4294/888)

постійно контактували з єдиновірцями з Близького Сходу (зокрема, з караїмськими громадами Дамаску і Багдада), і «часто-густо замовляли там для своїх молитовних домів такі килими» [1, 40]. Ще одним різновидом декоративного шитва було аплікаційне, яке отримало найбільше поширення серед кримських татар-жителів Південного Берега, а також серед караїмів і вірмен Криму. Ця техніка застосовувалася для вироблення килимів, якими покривали стіни кімнат, підлоги в караїмських молитовних будинках «кенасах» [1, 42]. Орнаментальне шитво «пул» (при цій техніці металеві блискітки срібла або золота

нашивалися на предмет по накресленому заздалегідь візерунку) використовувалося при виготовленні «марама» (покривала для наречених), «фесів» (чоловічих і жіночих шапочок з прикрасами) та «кисе» (кисетів). За словами П.Я. Чепуриної, шитво перлинами і бісером було «надзвичайно поширено серед заможних татар і караїмів» [1, 42].

Для певних районів Кримського півострова були характерні різні найменування видів техніки, що вживалася при ткацтві і вишиванні. Так, наприклад, такий поширений серед караїмів і кримських татар простий технічний вид орнаментного ткацтва, як «атма» (з кримськотатарської – «тканина») носив назву: в степовому районі – «атма орнеги сепме»; у гірському і південнобережному – «атма орнеги сачма» (у караїмів – «сечме»), що означало «тканину з малюнком розсипом, урозкид». При такій техніці малюнок розташовано по тканині і виконано не злито, а «врозсип»; нитка самого малюнка кольорова і щільніша за нитки тканини [11, 73].

До 1930-х рр. в «Караїмському відділі» Бахчисарайського музею було зібрано досить велику етнографічну колекцію – про її склад можна судити по фотонегативах, що збереглися у фондах музею (КП №№ 4291, 4292, 4293, 4294, 4295, НВ №№ 11505, 11506). Так, наприклад, в експозиції відділу були представлені: три жіночих «кирхи» або «салтамарки» (жіночий

Жіноча кофтина (вигляд ззаду) з караїмської виставки музею, м. Бахчисарай, 1927–1936 рр. (фотонегатив, НВ № 11506)

короткий піджак або куртка з широким рукавом без гудзиків; вироблялися кирхи, зазвичай, з темно-синьої, темно-зеленої, темно-червоної або коричневої тканини, а частіше за все, з той, що мала кавовий колір – і, в основному, з оксамиту – та вишивалася золотими нитками складним рослинним або геометричним візерунком; краї рукавів і комір оторочувалися хутром), дитяча сорочка з косим коміром («кольмек», «кульок») [12, 718; 13, 19; 14, 48-51], молитовний шарф караїмського священнослужителя («чичит»), кисет, дитяча колиска – «бешик» (за караїмськими звичаями, її кріпили тільки дерев'яними цвяхами), три «килими», великий металевий піднос («сіні»), металева миска («тепсі»), пристінні подушки («чатма йастикъ»), покривала на них, декілька «бахча» (відрізів тканини у формі квадрата, що використовували в якості серветки, шалі або вузла, в який завертали одяг, білизну та ін.) [15, 195], а також дерев'яний диван («сет»). Такі сети, зазвичай, мали 2 м в довжину і 1 м завширшки, і стояли на маленьких (8-10 см) ніжках, без спинок. Сети накривали «мандаром» (матрацом, набитим овечою шерстю), а зверху – килимом, уздовж стін обкладали подушками, також набитими овечою шерстю. У ящики сетів вдень прибирали постільне приладдя. Відзначимо також, що жителі Бахчисарая сетом називали глиняне підвищення, що тягнулося на висоті 18 см уздовж внутрішньої частини стін будинку [16, 10].

Проте з вищезгаданих експонатів сьогодні у фондах БІКЗ, згідно опису, числяться тільки килим ручної роботи, а також столик, люстра і стіл.

«Курсю», шестигранний столик з горіхового дерева (вид зверху; КП № 669/22)

Щодо килима (КП № 3051/760), то при проведенні в 2010 р. паспортизації співробітниками БІКЗ було з'ясовано, що екземпляр, який зберігається сьогодні в колекції (раніше записаний як предмет майна «Будинку для прийому гостей» в Чуфут-Кале), не автентичний, оскільки його зовнішній вигляд і розміри не співпадають з наявним в каталозі описом. Очевидно, що його було замінено іншим килимом, проте відомостей про те, коли саме це сталося, немає.

Як повідомляв перший директор Бахчисарайського музею У.А. Боданинський,

«Курсю» (вид збоку)

«Сіні», традиційний караїмський піднос
(мідь, лудіння, кування, гравіювання; КП № 778/26)

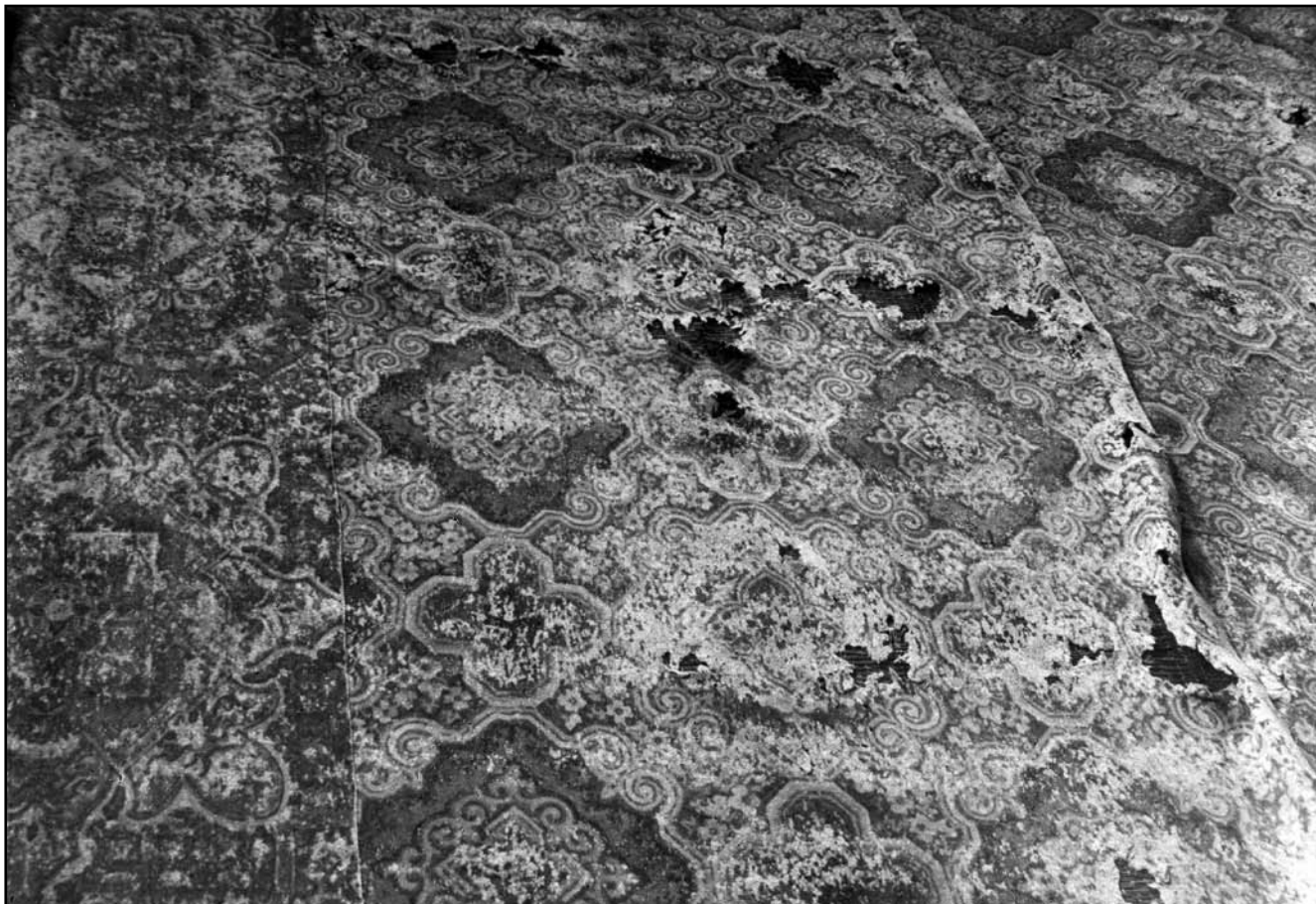
на початку 1927 р. з музейного фонду в основну колекцію поступила партія старовинних килимів без ворсу. Загальною їх особливістю були схематичні рослинні і побутові мотиви, а переважуючою колірною гаммою – інтенсивний темно-синій оксамитовий, жовтий, «рудий» і коричневий

кольори. Були присутніми на малюнках килимів і відтінки: бірюзовий, рожевий, зелений, креманий зі світлим тоном самої шерсті. Забарвлення килимів робилося рослинними мінеральними і тваринними фарбами [17, 66–70]. Часто в орнаментальному малюнку килимів зустрічалося поєднання античного малюнка меандру з характерною закавказькою і середньоазійською килимовою деталлю – «гюль» (трояндою), зрідка трансформованою по краях в круті і сильно видатні завитки «кис», або «киш» («краб») [18, 103-105; 19, 9, 10]. Судячи із зображення на фотонегативі, який датовано початком ХХ ст. із зображенням повстаних килимів з кенаси Чуфут-Кале (КП № 5076/118), можна констатувати, що вони були виконані в тій же техніці, з чергуванням геометричного (великі і малі ступінчасті ромбовидні фігури, деякі з них вписані в квадрати) і рослинного орнаментів (стилізація тюльпана, троянд); орнаментальні композиції – без виділеного центру, що «нескінченно» тривають.

У етнографічній частині караїмської колекції є верхівка фесу («төбелік фесі») – традиційного караїмського і кримськотатарського жіночого головного убору. Оксамитовий, зазвичай бордового кольору фес, вишитий золотом або сріблом, іноді прикрашений дрібними золотими монетами (алтин) і покритий круглою з візерунками пластиною золотого кольору («фес кьалпаг'і»), носили караїмські і кримськотатарські жінки. Поверх фесу накидався білого кольору тонкий довгий шарф («баш марама») з самотканого серпанку з вишивкою по краях, що покривав задню половину голови і шиї [13, 32; 20, 294]. На екземплярі верхівки з колекції БІКЗ (КП № 1775/577), вишитому перлами і канителлю, спорено бахрому. Крім того, зберігся також кисет («кисе», КП № 11074/Т1018), що повернувся в колекцію БІКЗ в 2009 р. з Віденського музею в рамках проведення заходів з повернення предметів культурної спадщини [6, 10; 21, 5].

Що стосується меблів, предметів інтер'єру і побуту, в караїмській колекції БІКЗ представлені такі експонати: «курсю», шестигранний столик з горіхового дерева, інкрустований вставками з білої кістки, перламутром, черепахою, кісткою і рогом (висота – 66 см, а діаметр – 64 см; його походження, за музейною легендою – з майна «Будинку для прийому гостей» в Чуфут-Кале); традиційний караїмський піднос «сіні» (мідь, лудіння, кування, гравіювання; висота бортику – 2,5 см, діаметр – 68 см; КП № 778/26) з вигравіюваним на внутрішній поверхні написом на івриті: «Я, Йолдуз, син Біньяміна <...> рік (5)638 <...>» (тобто, в 1878 р. н.е.) (переклад В. Єльшевича).

Таким чином, розглянута частина караїмської колекції БІКЗ представлена предметами, що мають безумовну етнографічну і історико-культурну цінність. На жаль, деякі артефакти, що числилися

Фрагмент повстяного килима з караїмської кенаси (фото Ю. Панютіна, до 1951 р.; КП № 5076/Ф118)

раніше в колекції, були втрачені під час Великої Вітчизняної війни, коли частина майна музею потрапила за кордон в період німецько-фашистської окупації Криму. Після ухвалення закону України «Про вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. і створення в Україні Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон деякі експонати караїмської колекції повернулися у БІКЗ. Окрім цього, предмети, які відносяться до історії, культури, етнографії і релігії караїмів, що надійшли до музею, довгий час не було поставлено на облік ні в його основний, ні в науково-допоміжний фонди: наприклад, килими і металеві люстри з кенаси Чуфут-Кале використовувалися в службових приміщеннях БІКЗ і також не були внесені у колекційний опис.

Посилання

1. Чепурина П.Я. Орнаментальное шитье Крыма. – М. – Л.: Всесоюзное кооперативное объединенное издательство, 1938. – 63 с.
2. Чепурина П.Я., Ельяшевич Б.С. Караимские брачные договоры «шетары» // ИТОИАЭ. – Симферополь, 1927. – Т. 1. – С. 181–195.
3. Morelowski M. Tkaniny Ludowe Karaimskie a sprawa pochodzenia Karaimow krymskich i polskich // Mysl karaimska – Wilno, 1934. – Zeszyt 10. – S. 37–87.
4. Алпашкина О.Н. Просветительская, охранная деятельность и этнографические исследования Бахчисарайского

музея в первые десятилетия советской власти // Этнография Крыма XIX–XXI вв. и современные этнокультурные процессы. / Отв. ред. М.А. Араджиони, Л.А. Науменко. – Вып. 3. – Симферополь, 2012. – С. 12–18.

5. Полканова А.Ю., Шульженко О.Н. Материалы по крымским караимам (карайлар) в Центральном музее Тавриды // Этнография Крыма XIX–XXI вв. и современные этнокультурные процессы. / Отв. ред. М.А. Араджиони, Л.А. Науменко. – Вып. 3. – Симферополь, 2012. – С. 118–122.

6. Абдураманова С.Н. К вопросу о возврате культурных ценностей Бахчисарайскому историко-культурному заповеднику Венским этнографическим музеем // Этнография Крыма XIX–XXI вв. и современные этнокультурные процессы. / Отв. ред. М.А. Араджиони, Л.А. Науменко. – Вып. 3. – Симферополь, 2012. – С. 4–11.

7. Загряцкайте А. Наследие караимского народа в экспозиции и фондах караимского музея в Тракае // Karaj kiunlari. Наследие караимов в современной Европе / Ред. М. Абкович, Г. Янковский. – Wrocław: Bitik, 2004. – С. 204–221.

8. Полканова А.Ю. Крымскокараимские этнографические и религиозные предметы в фондах БГИКЗ // Сборник докладов научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня открытия Бахчисарайского музея. – Симферополь: ДОЛЯ, 2007. – С. 141–150.

9. Крымские караимы. Материалы по истории и культуре в Бахчисарайском заповеднике: каталог / Сост. А.Ю. Полканова, О.Н. Алпашкина. – Симферополь, 2013. – 114 с.

10. Ельяшевич Б.С. Караимский Биографический словарь (от конца XVIII века до 1960 г.) // Караимы. Материалы к серии «Народы и культуры»; Под ред. М.Н. Губогло, А.И. Кузнецова, Л.И. Миссоновой. – М., 1993. – Вып. XIV, кн. 2. – 238 с.

11. Чепурина П.Я. Орнаментное ткање крымских татар // ИТОИАЭ. – Симферополь, 1929. – Т. 3 (60). – С. 73–77.

12. Бухтоярова В.А. Детский костюм крымских татар по изобразительным источникам первой половины XIX в. // *Материалы по истории, археологии и этнографии Таврии*; Отв. Ред. А.И. Айбабин, В.Н. Зинько. – Вып. XVII. – Симферополь-Керчь, 2012. – С. 714–741;

13. Рославцева Л.И. Одежда крымских татар конца XVIII – начала XX вв.: Историко-этнографическое исследование. – М.: Наука, 2000.

14. Желтухина О.А. Крымские татары в XIX – начале XX века. – Симферополь: Домино, 2008. – 68 с.

15. Чепурина П.Я., Ельяшевич Б.С. Караимские брачные договоры «шетары» // ИТОИАЭ. – Симферополь, 1927. – Т. 1 (58). – С. 181–195.

16. Куфтин Б.А. Жилище крымских татар в связи с историей заселения полуострова (Материалы и вопросы) / Мемуары Этнографического отдела ОЛЕАиЭ. – М.: тип. Тайнинский печатник, 1925. – 58 с.

17. Боданинский У.А. Производство шерсти у крымских татар // Крым. – М. – Л.: Госиздат, 1924. – № 1 (6). – Вып. 2. – С. 65–75.

18. Чепурина П.Я. Татарская вышивка // *Культура и искусство*. – М., 1936. – № 2. – С. 103–105.

19. Желтухина О. Амальгама природы: искусство вышивки крымских татар // *Qasevet*. – 1998. – №1 (26). – С. 8–12.

20. Заатов И. Крымскотатарское декоративно-прикладное и изобразительное искусство (Генезис, эволюция и современное состояние). – Симферополь: Тарпан, 2003. – 336 с.

21. Алпашкина О. Возвращение домой экспонатов. Трудная работа по возврату культурных ценностей в Бахчисарайский музей продолжается // *Къырым*. – 2010. – № 1. – 13 января: (Къырымкъарайлар. – 2010. – № 1 (63). – С. 5.

Прохоров Д.А. Этнографическое наследие крымских караимов в фондах Бахчисарайского историко-культурного заповедника

В статье рассматривается современное состояние этнографической части караимской коллекции в фондах Бахчисарайского историко-культурного заповедника в контексте реконструкции прошлого коренных народов Крыма и сохранения их историко-культурного наследия.

Ключевые слова: караимы, этнографическое наследие, музейная и памятникоохранная деятельность.

Prokhorov D.A. Crimean Karaites' ethnographical heritage in the collection of the Bakhchisaray Historical and Cultural Preserve

In article the current state of ethnographic part of a karaites' collection in funds of the Bakhchisaray historical and cultural reserve in a context of reconstruction of the past of indigenous people of the Crimea and preservation of their historical and cultural heritage is considered.

Key words: Karaites, historic and cultural heritage, Karaites' houses of prayer «kenases», sites' protective campaign.

14.03.2014 р.

УДК [902(091):069](477.4)«1945/1946»

А.С. Яненко

МУЗЕЇ КИЇВЩИНИ І ЖИТОМИРЩИНИ ТА ЇХ УЧАСТЬ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ РЕГІОНУ В 1945–1946 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ М.Я. РУДИНСЬКОГО)

У статті на підставі матеріалів особового фонду М.Я. Рудинського розглядається стан колекцій музеїв Київщини і Житомирщини у 1945–1946 рр. Висвітлюється ступінь збереженості музейних фондів і перспективи розгортання археологічної діяльності Київського, Переяслав-Хмельницького, Бердичівського, Уманського, Черкаського, Коростенського музеїв.

Ключові слова: археологічні колекції, музей, М.Я. Рудинський, Київщина, Житомирщина.

Повноцінне й багатогранне використання сучасних археологічних колекцій музеїв України з науково-дослідною і культурно-освітньою метою передбачає дослідження історії становлення і розвитку вітчизняної музейної археології, формування і долі археологічних фондів. Ці актуальні завдання, серед іншого, охоплюють вивчення драматичних подій ХХ ст., які призвели до значних втрат культурних цінностей України, знищення музеїв, бібліотек, архівів. Збирання і систематизація інформації щодо стану музейних інституцій у 1945–1946 рр., зокрема їхніх археологічних колекцій, має важливе практичне значення, відображаючи археологічні дослідження довоєнного періоду, рівень збереженості експонатів після подій Другої світової війни, перспективи розгортання археологічної діяльності музейних установ у перші повоєнні десятиліття, сприяє проведенню паспортизації старих музейних колекцій.

У вітчизняній історіографічній традиції дослідники неодноразово зверталися до історії музейної справи в Україні у перші повоєнні роки. Зокрема, сторінки історії Державного Республіканського історичного музею УРСР (м. Київ) висвітлено у роботах Н.Г. Ковтанюк і Г.М. Шовкопляс [4]. Історія становлення й розвитку музейних установ та фондів Переяслава-Хмельницького розглядається у наукових розвідках О.В. Колибенка, С.В. Павленко [5], М.Г. Махінчука [6]. Інформація про співробітників Уманського музею М.К. Якимовича і В.А. Стефановича та дослідження пам'яток трипільської культури у перші повоєнні роки містяться у ґрунтовному довідковому виданні «Енциклопедія трипільської цивілізації» [2; 3]. Проте, висвітлюючи загальний стан музейних установ та їхніх колекцій, дослідники лише побіжно торкалися питання збереженості археологічних матеріалів.

Метою цієї роботи є висвітлення стану музеїв